

Når lesing blir vanskelig

Lesevansker og tiltak

Stord 25.10.2013

Vigdis Refsahl

Program

1. Hva skal til for å mestre lekser?
 - a) Lesing som avkoding og forståelse.
 - b) «*Å stoppe opp mens jeg leser*»
 - c) «*Knyttneveprøven*», «*Lesesjekk*», avtaler og samarbeid.

2. Hva skal til for å oppnå sikker og flytende lesing?
 - a) Leseutvikling, lesevaner og mulige årsaksforhold
 - b) Funksjonell og utforskende læring:
 - i. Å bruke «lydøring» på nye og vanskelige ord*
 - ii. Å lese stavelser på lange og ukjente ord*
 - iii. Å lære ikke-lydrette ord og staveregler*
 - iv. Å se meningsdeler og grammatikk i ord*
 - v. Å overskue setningsledd, setninger og hele avsnitt*

3. Systemiske tiltak for elever med lesevaner
 - a) Innsatsnivåer og kvalitetssikring av tiltak
 - b) Rutiner og samarbeid omkring elever med lesevaner

4. Når det er språket som er vanskelig å forstå
 - a) Ord og begrepslæring - teori og praksis
 - b) Fokus på forkunnskaper og forståelse i undervisningen

Lesing

Avkode ←.....→ Forstå

Indre holdepunkter	Ytre holdepunkter	Språk og struktur	Bevisste leseprosesser
Fonologisk Bokstavlyder Vokaler Stavelser Sammensatte grafemer	Tema og sammenheng Setningen Bilder eller situasjonen	Ord og begreper Endelser og bøyingsformer Setninger og tekstbindinger	<i>Sjekk tekst og leseformål og planlegge lesing</i> Forkunnskaper <i>Utdype, berike og visualisere innhold</i> * Stille spørsmål * Forutsi
Lese om igjen, lese videre, lære ord, sjekke			* Oppklare * Oppsummere
Ortografisk Ordeler med mening Ikke-lydrette skrivemåter Forstavelser Endelser		Sjanger og tekststruktur Litterære virkemidler Strukturelle Virkemidler Pedagogiske virkemidler	<i>Trekke slutninger om helhet og implisitte forhold.</i> Organisere <i>Nøkkelord og sammendrag</i> <i>Vurdere, bruke og tenke videre selv</i>

Vigdis Refsahl 08, etter Skaathun, Palinscar og Brown,

Å stoppe opp mens jeg leser

- Hva handler dette om?
- Hva vet jeg om dette fra før?
- Hva skjer videre?
- Hva tenker jeg nå?
- Forstår jeg dette?
- Dette forstår jeg ikke:

Lese om igjen - *har jeg lest riktig?*

Lese videre - *hva skjedde?*

Hva betyr - *ordet? Setningen?*

- Hva handlet det om?
- Hva har forfatteren ment?
- Hva mener jeg?

Vigdis Refsahl, etter USA National Reading Panel, 2000

Prinsipper for tekstvalg

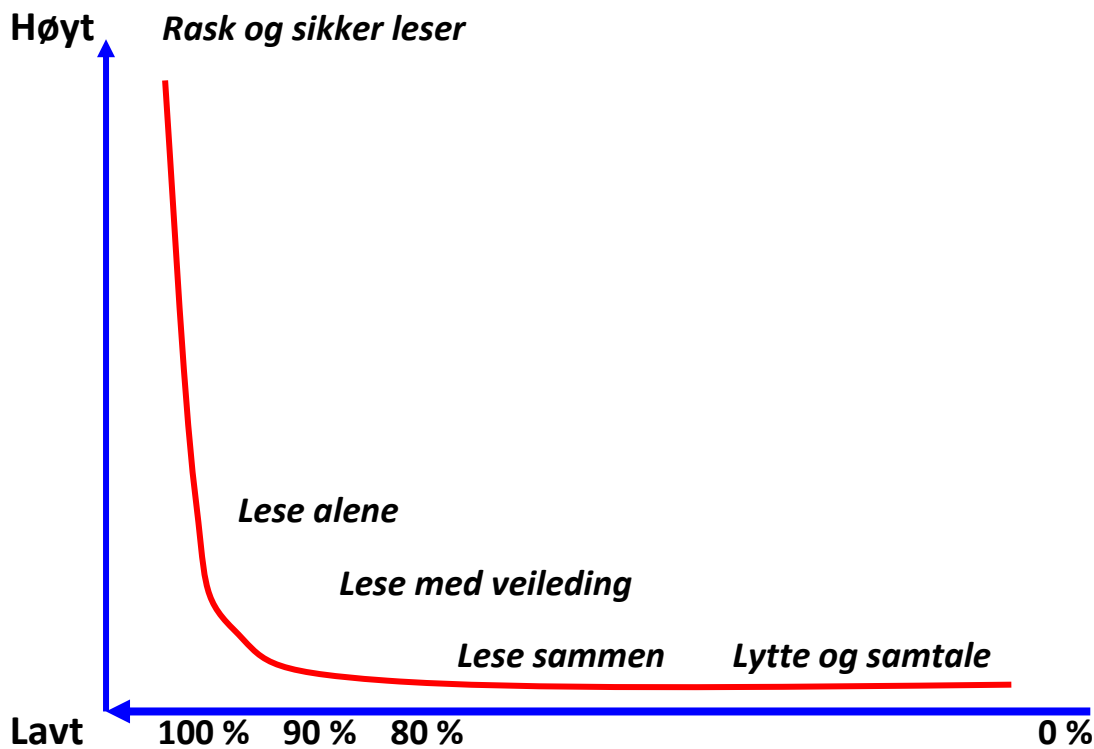
Formålet med bruk av aktuell tekst

Læringsmål og undervisningsmetode

Forkunnskaper, interesser og behov

Lesenivå, ordforråd og språk

Lesetempo

Sikkerhet i avkoding

70 – 80 % for høytlesing, dialog, opplevelse og språklig innhold

80 % for veiledning, språklig bevissthet og leseutvikling

90 – 95 % for automatisering, leseopplevelse og selvstendig læring

Knyttneveprøven

1. Velg en bok
2. Les på en av sidene i boka
3. Bøy en finger :
 - A. når et ord er vanskelig å lese
 - B. når et ord er vanskelig å forstå
4. Har du bøyd hele hånda før siden er lest ferdig kan du:
 - A. prøve en side til
 - B. finne ei lettere bok
 - C. si fra til lærer

Liv Engen og Lise Hestevold
2006 og Susan M. Glazer.

som stilles til en (selvreguler)

Hva skal til for å mestre lekser?

1. En tekst som er passe vanskelig å lese

- ✓ Flytende lesing (90 – 96 % lette ord)

2. Forståelig språk og grammatikk

- ✓ Ord og begreper
- ✓ Endelser og bøyninger av ord
- ✓ Setninger og tekstbindinger

3. Forkunnskaper i forhold til tekstens innhold

- ✓ Generelle allmennkunnskaper
- ✓ Spesielle kunnskaper om aktuelt tema

4. Kunnskap om tekstens struktur og virkemidler

- ✓ Overskrifter og avsnitt
- ✓ Strukturelle virkemidler
- ✓ Bilder og illustrasjoner
- ✓ Ordforklaringer
- ✓ Om det å være en forfatter

5. Strategier for forståelse, refleksjon og læring

- ✓ Overvåke egen lesing
- ✓ Bruke forkunnskaper og utdypende strategier
- ✓ Bruke organiserende strategier
- ✓ *Vurdere og bruke tekstinnholdet videre*

Hva kan være vanskelig?

Å lese ordene riktig

Mestre språklydene og *lyderingsteknikken*

Bruke stavelseslesing på lange ord

Gjenkjenne orddeler og sammensatte ord

Gjenkjenne detaljert og ortografiske mønstre i ord

Å forstå språket

Forstå ordene og begrepene i teksten

Forstå grammatikken

Forstå setninger og tekstbånd

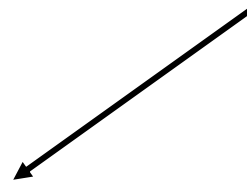
Forstå metaforer og språklige virkemidler

Å ha god flyt (tempo og tonefall)

Gjenkjenne og forstå ordene både raskt og sikkert

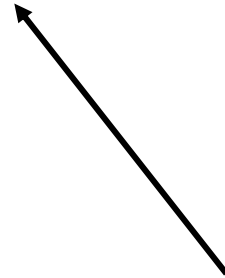
Gjenkjenne og forstå setningsstrukturer og legge merke til tegnsetting

Sikker
lesing

Forstå tekstinnhold (å tenke mens man leser)

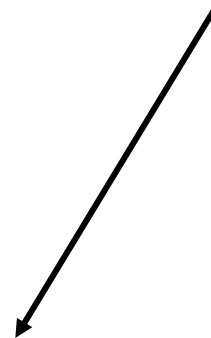
- Bruke egne erfaringer og forkunnskaper
- Ha overblikk over tekstens strukturer
- Visualisere og forestille seg tekstinnhold
- Stille spørsmål og tenke framover i teksten
- Trekke slutninger om implisitt innhold

Smart

Overvåke egen lesing (å kunne stoppe opp?) ← lesing

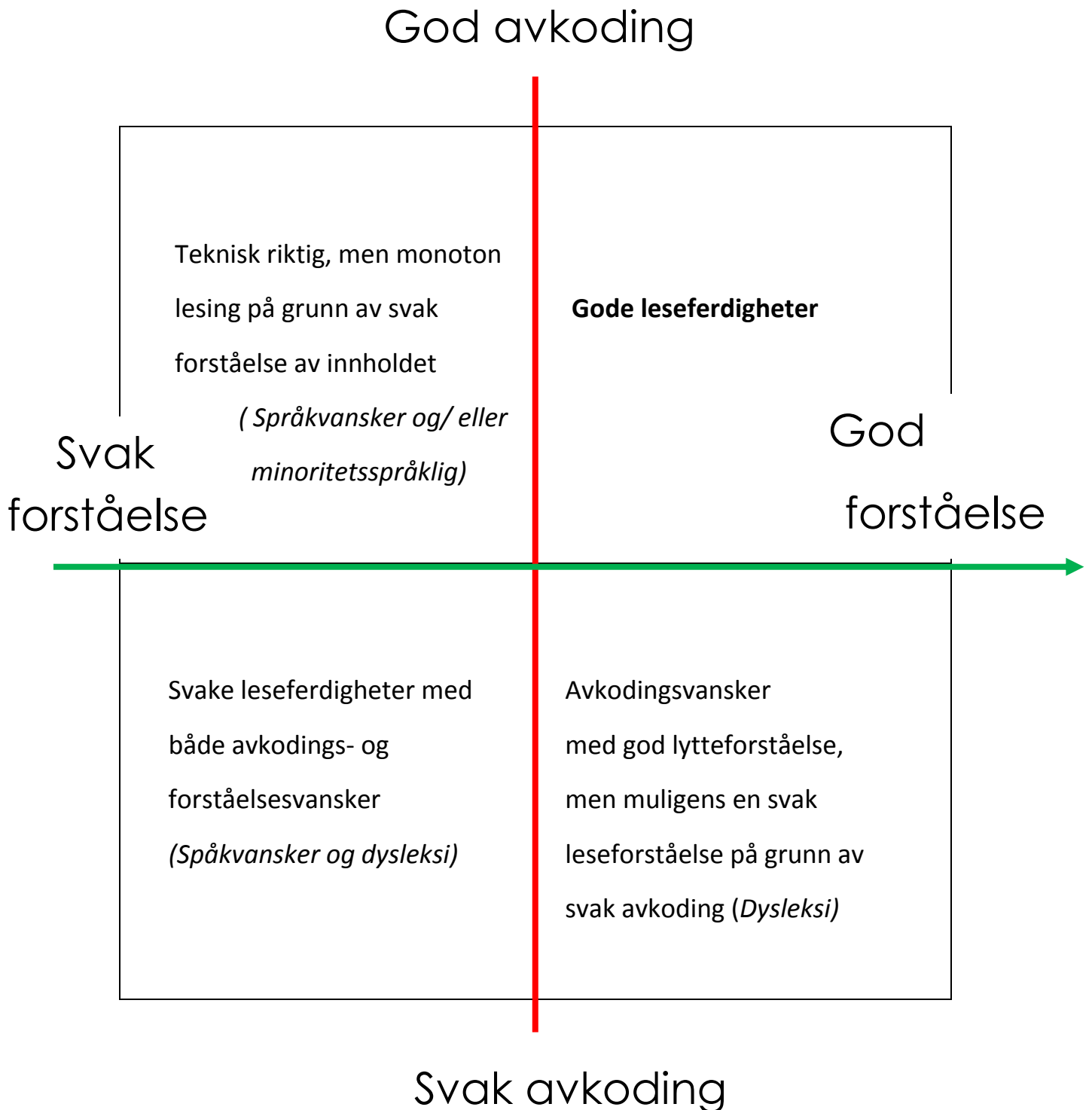
- Følge med på egen forståelse
- Lese noe om igjen – korrigere feil
- Lese videre – stille nye spørsmål
- Lære nye ord når det trengs

Lære seg skolefag

- Tenke igjennom hva man skal lære
- Organisere forkunnskaper og ny informasjon før under og etter lesing
- Mestre ulike skjemaer og strukturer for å ordne kunnskap
- Bruke nøkkelord og skrive sammendrag

Lesing langs 2 dimensjoner og 4 muligheter

Teorier om avkoding

”DUAL ROUT”

”THE ROAD TAKEN”

Det finnes to veier til ordavkoding:

Fonologisk avkoding :

En indirekte vei/omvei til ordet via bokstavenes lyder - omkoding og framhenting av det ordentlige ordet vansker med språklyder fører til lesevansker.

Ortografisk avkoding:

En direkte forbindelse mellom ordets skrivemåte, uttale og mening, basert på en visuell hukommelse av ordet.

Det finnes kun en vei mot rask og sikker ordgjenkjenning, som går gjennom det fonologiske landskapet - et landskap fullt av små språklige detaljer på lyd og bokstavnivå.

Veien har visse kritiske stadier, hvor utviklingen er avhengig av oppdagelse og gradvis økende kontroll over fonologiske prosesser og ortografiske oppdagelser:

Dersom denne veien blir vanskelig kan eleven spore av og gå inn i ei blindgate eller ”Off track” – eleven blir stående fast på et tidlig stadium, mens de andre fortsetter.

Disse stadiene er:

- 1. Logografisk avkoding**
- 2. Delvis fonologisk og kompenserende avkoding**
- 3. Kontrollert og nøyaktig fonologisk avkoding**
- 4. Ortografisk avkoding**
- 5. Strategisk lesing**
- 6. Avansert lesing**

AVKODINGSUTVIKLING

LOGOGRAFISK AVKODING

Leser ord ved hjelp av ordets "utseende" – form, lengde eller bokstavrekker.

DELVIS FONOLOGISK OG KOMPENSATORISK AVKODING

Leser ord ved hjelp av noen bokstavlyder, kombinert med ordets omriss, bilder og sammenheng.

FULLSTENDIG OG KONTROLLERT FONOLOGISK AVKODING

Kontrollert avkoding ved hjelp av syntesedanning av fonemer eller stavelser. Langsom lesing og utvikling av gode staveferdigheter.

ORTOGRAFISK AVKODING

Umiddelbar og rask gjenkjenning av ord, basert på nøyaktig kjennskap til ordstrukturer. Leseflyt/tempo øker.

PER

si/is? flaske/flakse?

`i` + `s` = is!

`f` `a` `k` `e` ????

`f` `l` `a` `s` `k` `e` !

`fl` `a` `sk` `e` !

`flas` `ke`

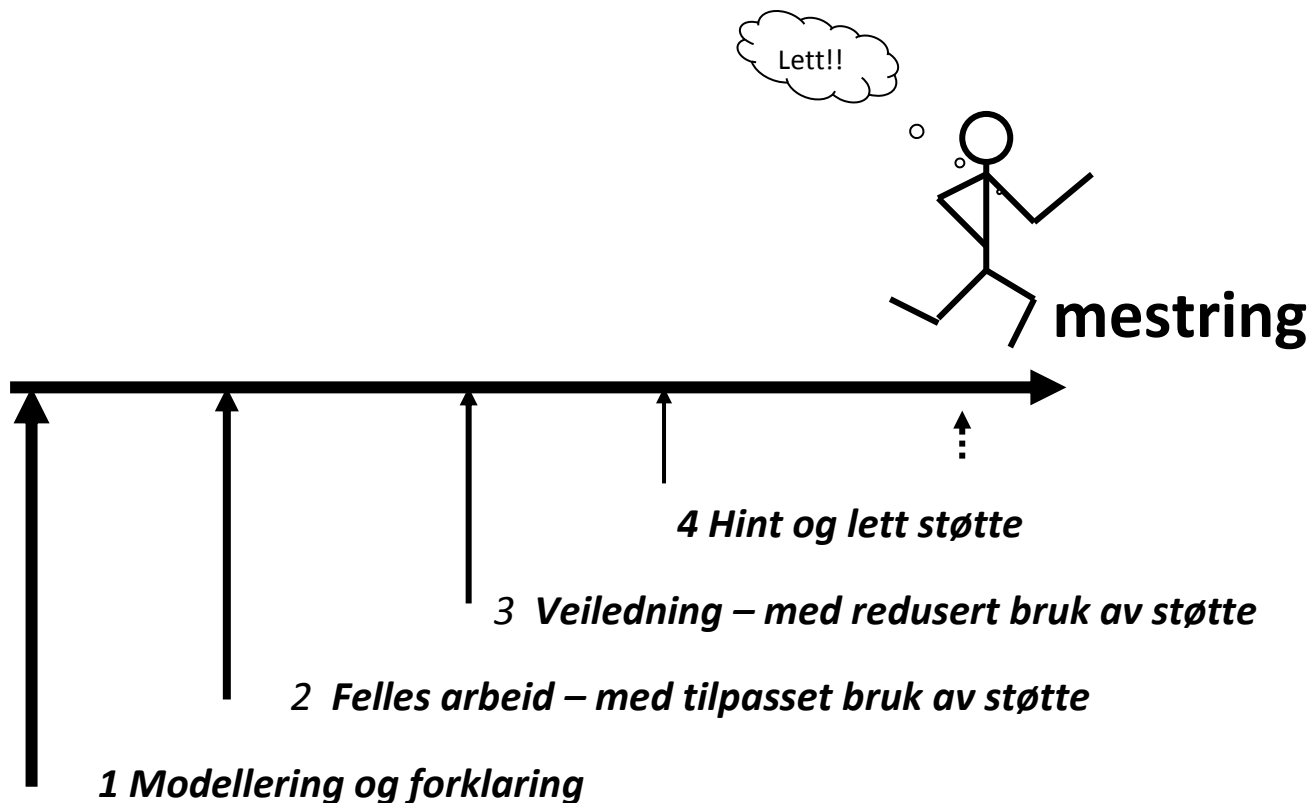
flaske-r

flaske-ne

flaskepost

tomflaske

En strategi under utvikling

Strategier eller ferdigheter utvikles gjennom hjelp og støtte fra lærer eller andre personer i omgivelsene.

Gradvis selvstendigjøring av elevene vil være målet med all undervisning eller opplæring av barn og unge.

(Vygotskij og sosio-kulturelt syn på læring)

Språklig mestring i en sammenheng

Forståelse av ord, setninger og hele fortellinger

Fortellerkompetanse, med språklig sammenheng

Lydoppfattelse og lydproduksjon

Oppfattelse og artikulasjon/uttale av ord

Språkrelaterte funksjoner

Språklig hukommelse og ordhenting

Fonologisk bevissthet

Rim

Første lyd

Ordanalyse og syntes

Rytme og stavelse

Bokstavforståelse

Bokstavkunnskap

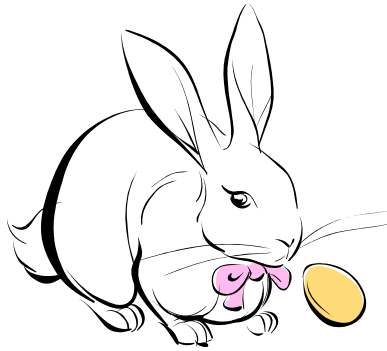
Morfemer

Grammatikk

Avkoding og forståelse

Fonologisk strategi

Arbeid med ordenes lydstruktur samtidig som ordnes meningsinnhold fungerer som kontroll

Bilde

Lydanalyse

--	--	--	--	--

Bokstaver

K

A

N

I

N

Jørgen Frost 1999 etter Elkonin

Fra enkle til mer komplekse ord

KVK	sol
KVKV	kake
KKVK	klok
KKVKKV	klatre
KKKVKK	straks

Konsonantforbindelser

bj-, bl-, br-, dr-, fj-, fl-, fn-, fr-, gl-, gn-
gr-, kn-, kr-, kv-, pl-, pr-, sl-, sm-,
sn-, sp-, st-, sv-, tr-, vr-, skr-, spr-,
str-.

Stavelsesdeling av ord

1. Hver stavelse har en vokal eller diftong
2. Når det mellom to vokaler finnes en konsonant, skal denne stå sammen med den bakerste vokalen:

le-ke sta-ti-vet \Rightarrow sta-tiv-et

3. Når det er to konsonanter mellom to vokaler, deles de opp slik at vokalene "får hver sin konsonant" – ingen krangel:

flet-te len-ge \Rightarrow leng-e

4. Når det er flere enn to konsonanter mellom to vokaler, deles de slik at kun en konsonant står sammen med den første vokalen. Dette gjelder ofte komplekse ord og de må ofte bearbeides straks:

bes-kri-ve \Rightarrow be-skri-ve

5. Sammensatte ord må heller deles etter mening, og da må man se bort fra reglene:

le-kes-ta-ti-vet \Rightarrow le-ke-sta-tiv-et

Analyse av ikke-lydrette ord

Lydrette ord	Ikke-lydrette ord	Hva er ikke-lydrett?
<p><i>var</i></p> <p><i>låvedør</i></p> <p><i>gått</i></p>	<p><i>hva</i></p> <p><i>å love</i></p> <p><i>godt</i></p>	<p><i>stum h</i></p> <p><i>å – lyd som o</i></p> <p><i>å-lyd og stum d</i></p>

Otto Sørensen Danmark, i Jørgen Frost 2003

”Ordfamilier”

Ord med likheter	Finnes det en regel for disse ordene?

Vigdis Refsahl, etter ide fra Sørensen og Frost, 03

Sammensatte grafemer:

- ng, - gn *(sang, sagn)*

- nk, - rt, - rn *(benk, ert, Arne)*

- sj-lyden som : skj-, sj-, sk-, -rs, sl-
(skje, sjelden, skinne, barske, slenge)

- kj-lyden som : kj-, k-, tj-.
(kjeller, kirke, tjern)

Ikke-lydrette skrivemåter

1. Finn eksempler på ulike skrivemåter

O-lyd skrives med U

Æ-lyd skrives med E

Å-lyd skrives med O

J – lyd skrives med GJ- og Hj-

K-lyd skrives med Q , X og C

S-lyd skrives med C og Z

V-lyd skrives med HV, F og W

Ord med stumme bokstaver H, Dog G

***Morfemord – har
en opprinnelse***

Regelord

***Ord som bare
må huskes***

Sammensatte ord

Hovedmeningen er bakerst, delene foran klassifiserer.

Brannbil = en bil som brukes når det brenner

Bilbrann = det brenner i en bil

Oppgaver:

1. Del opp sammensatte ord fra teksten.
Forklar ordene – gjerne i skjema på neste side
2. Sett sammen ulike deler til nye ord.
Lærer velger ut mulige ord fra teksten,
som kan settes sammen i ulike kombinasjoner
3. Bytt om på delene i sammensatte ord fra teksten,
forklar hva det gjør med betydningen.
4. Lag ordlister fra teksten, del ordene opp som
stavelser eller meningsdeler – det som passer best.

Ordet	Del opp ordet og forklar

Endelser og bøyningsformer

Substantiv – entall eller flertall?

- bestemt eller ubestemt?

Verb – tid: før, nå eller framtid

Adjektiv og adverb – gradbøyes som
komparativ og superlativ

Setningsstrukturer

1. Forklar setningenes mening for hverandre

Stopp opp og undersøk setninger grundig

Tenk på og forklar til andre hva setningen "sier"

Forklar setninger på flere enn en måte

2. Setningspuslespill

1. Klipp opp en setning i ordlapper.

2. Forklar hva setningen betyr

3. Bytt om på ordene uten at den forandrer mening

4. Bruk alle ordene hver gang!

5. Legg merke til ord som "følger hverandre"

6. Lag også et spørsmål av ordene

Setningspuslespill

Per og Kari liker å gå tur i den store skogen

i den store skogen liker Per og Kari å gå tur

i den store skogen liker Per og Kari å gå tur

å gå tur i den store skogen liker Per og Kari

Liker Per og Kari å går tur i den store skogen!

Vigdis Refsahl, etter Frost,03

Tekstbindinger

Dette er ord som ligger sammenhenger mellom setninger innenfor et avsnitt, og har derfor stor betydning for lesesikkerhet og forståelse. Stopp opp og sjekk forståelsen av disse når det merkes at lesingen ikke gir god flyt.

Konjunksjoner : *men, hvis, så, dessuten*

Referanser : *han, hun, de, den, det*

Erstatninger: *et kort ord som erstatter et langt*

Ellipse: *ett ord som er brukt istedenfor en hel setning*

Pedagogisk balanse

Formell læring:

Hver kunnskapsdel og delferdighet i avkoding og staving overføres direkte fra lærer til elev gjennom målrettet undervisning og trening:

Lærer leder og vurderer læringsutbytte og tilpasser gjennom nivå og tempo:

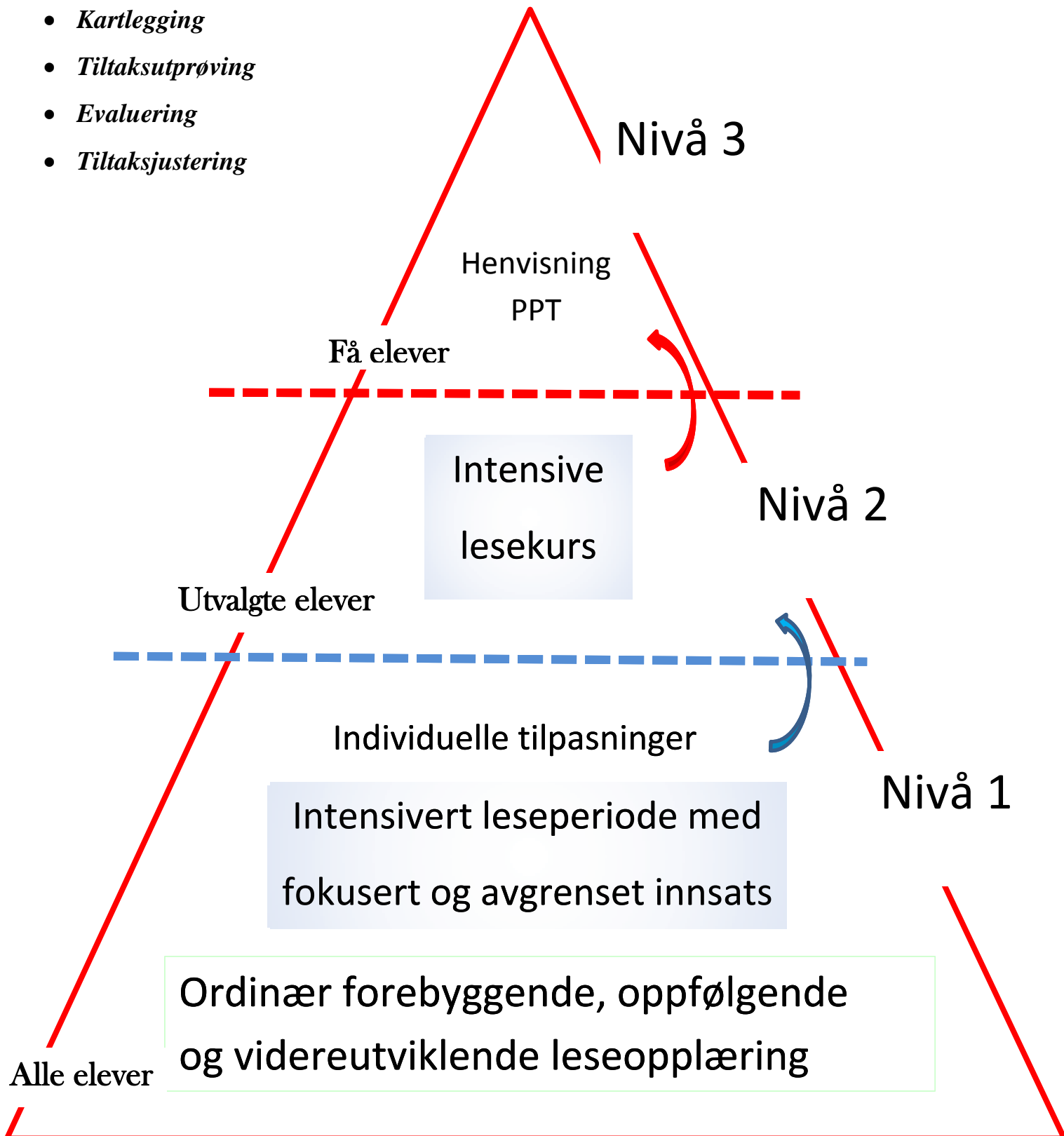
- Assosiasjonslæring
- Systematikk og grundighet
- Repetisjon
- Overlæring og automatisering

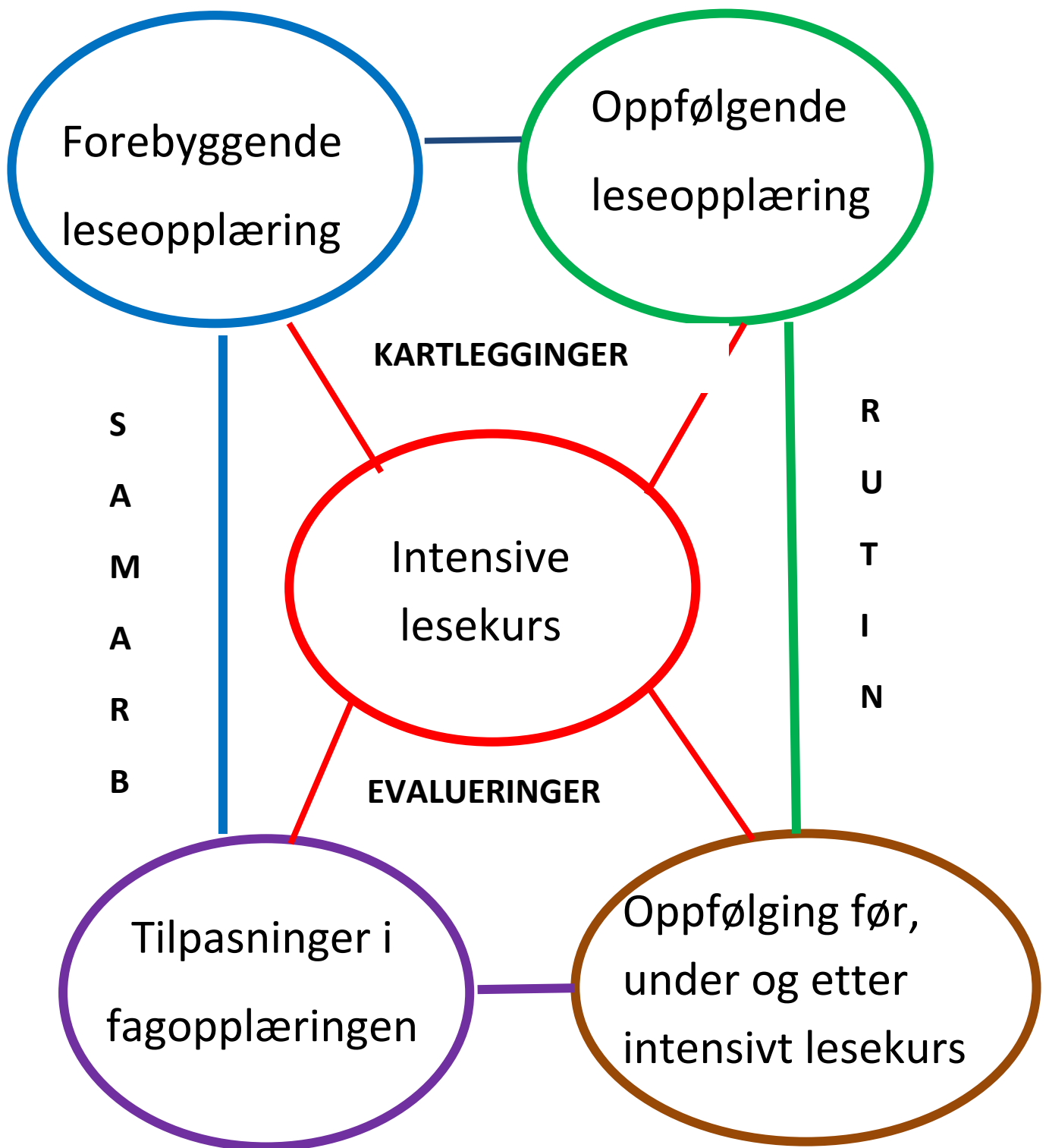
Funksjonell læring:

Den som skal lære å lese og skrive utforsker talespråket og skriftspråket selv, oppdager språklige detaljer og viktige sammenhenger mellom tale og skrift. Ferdigheter utvikles underveis fordi de er nødvendige. Lærer legger til rette for slik utforskende læring gjennom tilpassede aktiviteter, dialog og medierende støtte (scaffolding):

- Oppdagende læring
- Forståelse av prinsipper
- Strategier og problemløsning
- Overføring av læring
- Integrering av ulike strategier gir leseflyt.
- Selvforsterkende strategier gir god leseutvikling videre

- *Undervisning*
- *Kartlegging*
- *Tiltaksutprøving*
- *Evaluering*
- *Tiltaksjustering*

Språk i fagopplæringen

Dagligspråk – for å fungere praktisk og sosialt

«Diskusjonsspråk» – for å kunne beskrive

hvordan noe, eller noen, ser ut,
gjøres, foregår eller er, forstå
andres beskrivelser og delta i
samtaler og diskusjoner.

Fagspråk – sentrale begrepssystemer som danner

indre strukturer og viktige deler
innenfor et faglig tema.

«Akademisk språk» – som handler om

tenkning, problemløsning og læring i
ulike sammenhenger og *på tvers av fag*.

Fire måter å forklare ord på

Kamil Øzerk

Naturlig forklaring - gjennom konkrete eksempler i livet

Enaktive forklaring- gjennom demonstrasjoner,
kroppsspråk eller rollespill

Ikonisk forklaring - gjennom bilder, skisser eller
modeller

Verbal forklaring – ved å bruke språket

- 1: I naturlige **”her og nå” dialoger**, hvor ord og brukes og forklares i situasjoner.
2. I **situasjonsuavhengige ”der og da” dialoger** – hvor ting forklares på et mer generelt grunnlag – med eksempler.
3. Gjennom **reflekterende dialoger**- hvor alle aspekter ved ord utforskes – mulige *meninger, form og bruksmåter*.

Begreper

Begrepsdanning skjer gjennom mange og varierte erfaringer med ord, som forstås og forklares på mer stadig med generelle og situasjonsuavhengige måter

Begreper danner hierarkiske systemer som rydder og organiserer vår oppfattelse og forståelse av omverdenen – og skolefag

Induktiv begrepslæring

Begreper dannes på bakgrunn av flere og varierte erfaringer med ord, ved at en person abstraherer eller trekker ut felles egenskaper ved betydningen av ordet har i de ulike sammenhengene:

1. Tenk igjennom egne erfaringer med ordet
2. Lag flere eksempler på bruk av ordet
3. Tenk igjennom hva som er likt mellom de ulike eksemplene
4. Lag en generell forklaring på ordet
5. Lag en forklaring som passer inn i den aktuelle sammenhengen

Deduktiv begrepslæring

Man møter ordet gjennom en generell forklaring eller ved å slå opp i ordbok. Denne forklaringen må deretter tilpasses en gitt situasjon og utdypes ved at man finner eksempler på bruk av ordet:

1. Undersøk ordets deler, grunnform og bøyning
2. Bruk grunnformen og finn en forklaring i ordbok
3. Se også etter synonymer og eksempler
4. Lage egne eksempler på hvordan ordet kan brukes
5. Forklar det slik det passer inn i aktuell sammenheng

Å lære nye ord i timene

«6 trinn»

1) Mål:

Dagens ord - ett sentralt ord velges ut

2) Forkunnskaper og refleksjon:

Har du hørt ordet fra før? – hjelp elevene til
å tenke tilbake

Hva tror du det kan bety? – støtt elevene i
å foreslå mening

3) Uttale og struktur

Uttal ordet tydelig og sjekk skrivemåte

Del det opp i meningsdeler og stavelser

Finn ut om ordets funksjon og bøyningsform

4) **Drøft situasjonsbestemte forklaringer**

Bruk ord innenfor kjente sammenhenger

Forklar ordet gjennom ulike eksempler og gjerne på ulike måter, med skisser, tegninger, demonstrasjoner eller rollespill.

Lag tankekart med assosiasjoner til ordet

5) **Drøft begrepsmessig forklaring**

Lag en generell forklaring på hva ordet betyr.

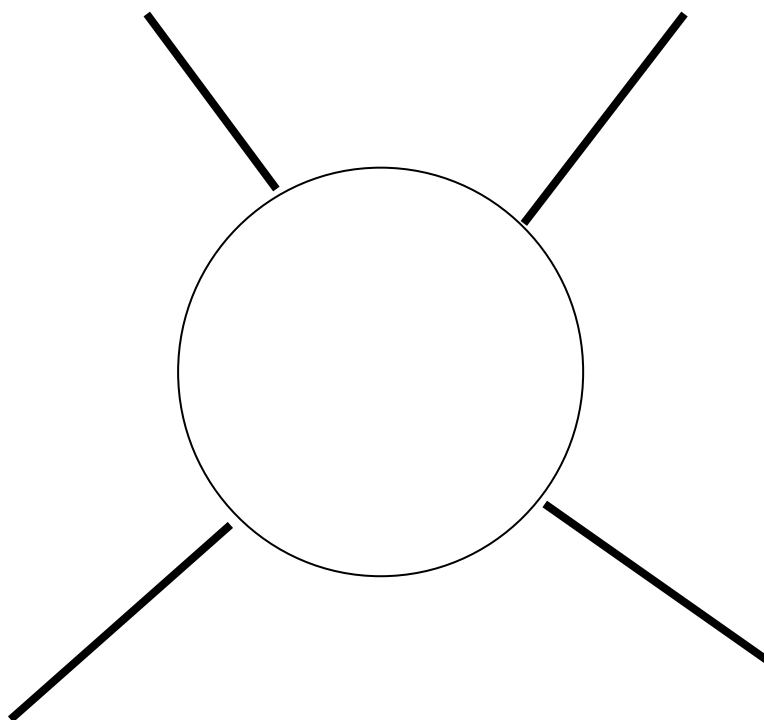
Sammenligne ulike forklaringer

Plasser ordet i **Begrepskartet** og drøft alternative løsninger der det er aktuelt.

6) **Før ordet inn i en ordliste**

Del ordet opp og skriv forklaring

Tankekart

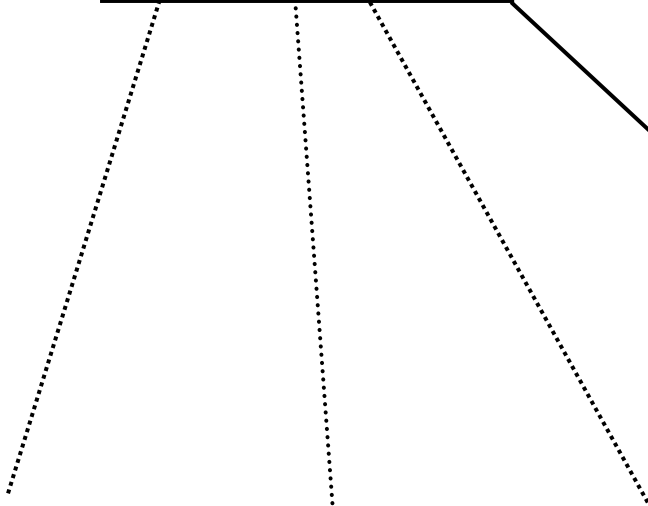
Begrepskartet

Hva er det?

Består av:

Ordet

Brukes til:

Eksempler

Å lære nye ord i en tekst

Hva kan det bety?

1. Tenk på ordet i sammenhengen
2. Tenk på ordets plass i setningen
3. Se på delene i ordet - hva betyr de?
4. Slå opp i leksikon - husk grunnformen
5. Forklar ordet slik at det passer inn i faget eller den sammenhengen det står i

Ordet	Delene	Mening (skriv eller sett inn lyd og bilde)

Å lage fortelling med nye ord

1. Lærer tar utgangspunkt i en valgt tekst
2. Lærer velger ut en rekke med ord fra teksten
3. Lærer presenterer og gjennomgår ordenes betydning med elevene
4. Elevene kan så bruke ordene i egne fortellinger.

Ordene presenteres i den rekkefølge de forekommer i teksten, og de skal første gang også bruke i denne rekkefølgen. Deretter kan de brukes flere ganger.

5. Elevene leser den opprinnelige teksten, finner ordene og forklarer hva de betyr i teksten.
6. Lærer veileder elevene i å ta utgangspunkt i deres egne fortellinger. For deretter lage en forklaring som passer inn i denne nye sammenhengen.

Fra "Words er wonderful", IRA, metode "Story Impression".

Ordkort

Lærer velger ord fra dagens tekst.

Lærer oppgir hvor i teksten ordene er

Elevene velger noen ord de vil bli eksperter på

De skal lære hverandre ordene etterpå

De får ett ark for hvert ord - delt inn i 4 ruter

- 1) Skriv ordet opp i en rute
- 2) Finn ordet i teksten og skriv setningen
- 3) Finn ordforklaring
- 4) Lag en egen setning med ordet i

Vigdis Refsahl, etter artikkel "Words are wonderful",

Ordkort:

1. Ordet på side.....	2. Setningen i boka:
3. Forklaring som passer:	4. Ny setning:

En tre-delt leseprosess

Før lesing og læring

- Tenke igjennom leseformål
- Aktivere forkunnskaper og stille spørsmål
- Vurdere teksten
- Planlegge lesingen

Under lese- og læringsarbeidet

- Stille nye spørsmål og tenke framover i teksten
- Samle informasjon fra teksten og en selv
- Trekke slutninger om ting som ikke står der
- Se for seg eller forestille seg innholdet
- Tenke igjennom og oppklare uklarheter
- Oppsummere hovedinnhold eller momenter

Etter lese- og læringsarbeidet

- Reformulere og sammenfatte innhold
- Svare på spørsmålene
- Bruke innholdet til noe videre
- Vurdere egen innsats og lese måte

Vigdis Refsahl, etter Ivar Bråthen, om selvregulert læring

Leseskjema

Overskrift:

Dato:

Før du leser: *Forkunnskaper og tanker om innholdet*

Før og imens du leser: *skriv opp spørsmål til innholdet*

Imens du leser: *Skriv opp og lær nye ord*

Etter du har lest: *Skriv et kort sammendrag /svar på spørsmålene*

Felles praksis i alle fag

- 1) *Bruk elevenes erfaringer utenfor skolen, praksisopplæring og kunnskaper de allerede har tilegnet seg i og på tvers av fag.*
- 2) *Stimulere elevenes refleksjoner omkring ord og aktive deltakelse i timene gjennom bruk av elevsentrerte dialoger og samhandling.*
- 3) *Bruk åpne og reflekterende spørsmål om ordenes mening og funksjon*
- 4) *«Tenk høyt» og demonstrer strategier, strategier og bruk av visuelle verktøy.*
- 5) *La elevene samarbeide og drøfte med hverandre for å skape mening i tekst og ord*
- 6) *Sørg for at elevene øver seg på å bruke strategier og visuelle verktøy*

Oppsummering

Litteratur

Jørgen Frost (2003), Prinsipper for god leseundervisning, Innføring i den første lese- og skriveopplæringen, Cappelen Akademiske Forlag

Oddhild Godøy og May-Britt Monsrud (2011), Spesialpedagogisk leseopplæring - en veileder, Bredtvet kompetansesenter, nå www.statped.no/ressurser

Olaug Sæverud, Bente Ursin Forseth Ernst Ottem, Fanny Platou: (2011), Systematisk begrepsundervisning - en strukturert undervisningsmodell for barn og unge med språkvansker, Bredtvet kompetansesenter, www.statped.no/ressurser

Kamil Øzerk (2010) NEIS-modellen, Pedagogiske ideer og metoder for språkutvikling, lesing og innholdsforståelse, Oplandske forlag

Øistein Anmarkrud og Vigdis Refsahl (2010). Gode lesestrategier- på mellomtrinnet, Cappelen Akademiske Forlag